

## پرشنگِ کلام

نگاهی به کلام و سنتِ یارسان  
از دریچهٔ نقد آثار مینورسکی و ایوانف در زمینهٔ اهل حق

---

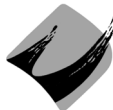
سرشناسه: حیدری، سیدکسری، ۱۳۷۱-  
عنوان و نام پدیدآور: پَرشَنگِ کلام: نگاهی به کلام و سنت یارسان از دریچه نقد آثار  
مینورسکی و ایوانف در زمینه اهل حق/ سیدکسری حیدری؛ ویراستار: زهره خرمایی  
مشخصات نشر: تهران: نشر کرگدن، ۱۴۰۳  
مشخصات ظاهری: ۲۴۰ ص  
شابک: 978-622-7765-95-3  
عنوان دیگر: نگاهی به کلام و سنت یارسان از دریچه نقد آثار مینورسکی و ایوانف در  
زمینه اهل حق  
موضوع: مینورسکی، ولادیمیر فنودوروویچ، ۱۹۶۶-۱۸۷۷ م. - دیدگاه درباره اهل حق  
موضوع: ایوانوف، ولادیمیر آلکسی‌یویچ، ۱۸۸۶-۱۹۷۰ م. - دیدگاه درباره اهل حق  
رده‌بندی کنگره: BP۲۴۱/۴  
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۵۳۸۷  
شماره کتاب‌شناسی ملی: ۹۴۶۳۰۳۷

---

# پرشنگِ کلام

نگاهی به کلام و سنتِ یارسان  
از دریچهٔ نقد آثار مینورسکی و ایوانف در زمینهٔ اهل حق

سیدکسری حیدری



نشرکردن

همه حقوق برای نشر کرگدن محفوظ است.  
[www.kargadanpub.com](http://www.kargadanpub.com)  
[telegram.me/kargadanpub](https://t.me/kargadanpub)  
[instagram.com/kargadan.pub](https://www.instagram.com/kargadan.pub)



پیش‌نگ کلام؛ نگاهی به کلام و سنت یارسان  
از دریچه نقد آثار مینورسکی و ایوانف در زمینه اهل حق

نویسنده: سیدکسری حیدری

ویراستاران: زهره خرمایی، محسن فاتحی

مدیر هنری: سحر ترهنده

ناظر چاپ: علی محمدپور

لیتوگرافی: نقش سبز

چاپ و صحافی: زعفران

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۷۶۵-۹۵-۳

چاپ اول: ۱۴۰۳

تیراژ: ۷۰۰ نسخه

## فهرست

۱	دیباچه
۵	فصل اول: کلیات
۵	درآمد سخن
۷	آثار نویسندگان و پژوهشگران غیرایرانی
۱۰	آثار نویسندگان و پژوهشگران ایرانی
۱۳	صورت‌بندی مسئله اصلی این پژوهش
۱۵	شیوه این پژوهش
۱۷	فصل دوم: معرفی یاری براساس متون کلام
۱۷	معرفی منابع اصیل
۱۷	شرح اصطلاحات اساسی یاری
۲۲	تاریخ نگارش کلام
۲۳	تقسیم‌بندی دوره‌های کلامی
۲۴	دیوان‌گوره
۲۶	دفاتر دوره سیدیعقوب گوران
۲۶	دفتر شیخ امیر
۲۶	دفاتر دوره یری‌تنی (سیدپراکه گوران)
۲۷	دیگر کلام‌ها
۲۷	معرفی یاری برپایه محتوای متون کلام

- ۲۷ --- تعاریف علمی دین و چپستی یاری ---
- ۳۳ --- زمینه‌های تاریخی، اجتماعی و جغرافیای زیستی یارسان ---
- ۴۴ --- مبانی نظری ---
- ۴۴ --- مقدمه: بحث در چپستی اسطوره و اسطوره‌های کیهان‌زایی ---
- ۴۷ --- کیهان‌زایی؛ معنای لغوی و اصطلاحی ---
- ۴۷ --- اسطوره‌آفرینش و کیهان‌زایی یاری ---
- ۵۰ --- انسان‌شناسی یاری ---
- ۵۴ --- مناسک و مبانی عملی یارسان ---
- ۵۴ --- جشن‌ها، اعیاد و ایام پیروز ---
- ۵۶ --- تشرف ---
- ۵۷ --- جم ---
- ۵۷ --- تنبورنوازی ---
- ۵۸ --- جمخانه ---
- ۵۸ --- جدول مجموعه دوره‌های ذاتی از ازل تا قاپی هشتم ---
- ۶۱ --- فصل سوم: نقد منابع و مبانی بررسی‌های مینورسکی و ایوانف ---
- ۶۳ --- بررسی منابع ولادیمیر مینورسکی در زمینه اهل‌حق ---
- ۶۳ --- تحلیل محتوای شاهنامه حقیقت ---
- ۶۴ --- مناسک عملی و آیین‌ها ---
- ۶۷ --- مبانی نظری، بر هم زدن ذات‌شناسی و پیکربندی آیینی ---  
بر هم زدن تاریخ مقدس و برساختن روایت‌های دینی با شخصیت‌های
- ۶۹ --- حقیقی یا غیرواقعی ---
- ۷۸ --- استفاده از منابع بیگانه و بیرون از یاری (اهل‌حق) ---
- ۸۰ --- جهان‌شناسی و خداشناسی ---
- ۸۰ --- فرقان‌الاکهار نعمت‌الله جیحون‌آبادی ---
- ۸۲ --- سرانجام مینورسکی ---
- ۸۴ --- بررسی منابع ایوانف در زمینه اهل‌حق ---

- ۸۴ - - - - - بررسی متن منبع مقاله «پاره‌ علی‌اللهی» - - - - -
- ۸۸ - - - - - سخنی درباره‌ این نسخه - - - - -
- ۸۹ - - - - - ارزیابی و سنجش نسخه - - - - -
- ۹۲ - - - - - بررسی متن تذکره‌ اعلی‌ و مجموعه رسائل و اشعار اهل حق - - - - -
- ۹۴ - - - - - بررسی متن تذکره‌ اعلی‌ - - - - -
- ۹۴ - - - - - جامعه‌ خاوندگار - - - - -
- ۹۹ - - - - - جامعه‌ شاه‌خوشین ( از صفحه ۲۹ تا ۵۳ ) - - - - -
- ۱۰۶ - - - - - جامعه‌ سلطان سهاک (از صفحه ۵۴ تا ۹۷) - - - - -
- ۱۱۴ - - - - - جامعه‌ قرمزی، محمدبگ، آتش‌بگ - - - - -
- ۱۲۰ - - - - - جامعه‌ محمدبگ - - - - -
- ۱۲۱ - - - - - خان‌آتش - - - - -
- ۱۲۲ - - - - - ذیل تذکره‌ اعلی‌: باب‌ها - - - - -
- ۱۲۳ - - - - - ذیل تذکره‌ اعلی‌: قرار حقیقت در جامعه‌ سلطان سهاک - - - - -
- ۱۲۴ - - - - - انتخابات - - - - -
- ۱۲۷ - - - - - فصل چهارم: بررسی و نقد آثار مینورسکی و ایوانف - - - - -
- ۱۲۸ - - - - - آثار ولادیمیر فئودوروویچ مینورسکی - - - - -
- ۱۲۸ - - - - - کتاب یادداشت‌هایی درباره‌ فرقه‌ اهل حق - - - - -
- ۱۵۳ - - - - - بررسی کتاب موادی برای مطالعه‌ فرقه‌ علی‌اللهی - - - - -
- ۱۵۴ - - - - - بررسی مقاله «اهل حق» - - - - -
- ۱۶۵ - - - - - بررسی مقاله «گوران» - - - - -
- ۱۶۵ - - - - - کتاب‌گرد، ترجمه حبیب‌الله تابانی - - - - -
- ۱۶۶ - - - - - رساله‌ جدلی بهایی- اهل حق - - - - -
- ۱۶۸ - - - - - «اصول اعتقادات دین حقیقت» (Credo) - - - - -
- ۱۶۸ - - - - - دیگر آثار مرتبط با حوزه‌ مطالعات اهل حق - - - - -
- ۱۷۰ - - - - - کتاب تاریخ تبریز - - - - -
- ۱۷۰ - - - - - آثار ولادیمیر ایوانف - - - - -

مقاله «پارهٔ ادبیات) علی‌اللهی» - - - - - ۱۷۱

کتاب اهل‌حق کردستان - - - - - ۱۷۹

فصل دوم: عقاید - - - - - ۱۹۳

نتیجه‌گیری - - - - - ۲۱۱

منابع و مأخذ - - - - - ۲۱۵

پیوست - - - - - ۲۱۹



## دیباچه

پژوهش و مطالعه در زمینه یاری و جامعه یارسان دشواری‌های ویژه خود را دارد. تاریخ یارسان نشان می‌دهد که باورمندان به یاری، برای نگهداشت و در امان ماندن باور خود از آسیب‌های گوناگون احتمالی، راهبردهایی در پیش گرفته‌اند که از جمله منتشر نکردن و ترجمه نکردن متون مقدسشان به زبان‌های دیگر است. این متون، که به «دفاتر کلام» مشهورند، شامل اشعاری هجایی به زبان کردی گورانی‌اند. این دو پدیده - یعنی دسترسی سخت به دفاتر کلام و زبان ویژه این متون - آسیب شدیدی به فرایند پژوهش اصیل و دقیق در زمینه مطالعات یاری و یارسان زده است، چنان‌که قاطعانه می‌توان گفت همه حدوداً دویست اثر مربوط به این حوزه متأثر از آن‌اند. در همین خصوص، پس از بررسی این آثار و دسته‌بندی آنها در یازده مقوله، مشخص کرده‌ایم که مجموعه آثار دو پژوهشگر خارجی و. ف. مینورسکی<sup>۱</sup> و و. ا. ایوانف<sup>۲</sup> و همچنین منابع مورداستفاده آنها در پژوهششان را می‌توان آثار مادر در این حوزه به شمار آورد، به‌نحوی که بیشتر از دویست اثر نام‌برده، در زمینه اهل حق، مستقیم یا غیر مستقیم، تحت تأثیر نوشته‌های این دو پژوهشگر بوده‌اند. مینورسکی و ایوانف با همه کوشش‌های شایان ستایشی که در این زمینه کرده‌اند همچنان پژوهش‌هایشان تحت تأثیر دو عامل نام‌برده است و کاستی یا فقدان منابع اصیل و ناآشنایی با زبان گورانی در این پژوهش‌ها کاملاً پیدا است.

---

1. Vladimir Fed'orovich Minorsky

2. Vladimir Alexeyevich Ivanov

هدف عمده این کتاب بررسی و تدقیق همین کاستی‌ها است. در واقع، با بررسی آثار مینورسکی و ایوانف و منابع در دسترسشان کوشش کرده‌ام تا این موضوع را آشکار سازم که با این رخنه‌ها، این آثار و، به تبع آن، دوستان اثر نام‌برده دیگر نمی‌توانند منابعی در نظر گرفته شوند که توانایی معرفی و نمایاندن جنبه‌های گونه‌گون یاری و یارسان را دارند.

بدین منظور که در راه پژوهش نکته‌ای فروگذار نکرده و مطلبی را از قلم نینداخته باشم، بر آن شدم کتاب ایوانف با عنوان *اهل حق کردستان* را به زبان فارسی برگردانم.<sup>۱</sup> همچنین، در فصل سوم، منابع دو پژوهشگر در زمینه مطالعات اهل حق را بررسی و نقد کرده‌ام. برای نمونه، در بخشی از فصل سوم، محتوای کتاب‌های *تذکره‌العلی و شاهنامه حقیقت* را بر پایه دفاتر کلام بررسی و افتراق و زاویه‌های آنها را از این متون، که اساس بررسی ما را تشکیل می‌دهند، مشخص کرده‌ام. در فصل چهارم، پس از آماده کردن داده‌ها، استنباط‌ها و دیدگاه‌های مینورسکی و ایوانف، با نگاهی موشکافانه تک‌تک این موارد را با متون دفاتر کلام و مناسک یارسان مقایسه کرده و همخوانی‌ها یا افتراق آنها را بازگو کرده‌ام. امید است این رویکرد تازه و آورده‌هایی که حاصل این کوشش بوده‌اند و اثر پیش رو را تشکیل داده‌اند بتوانند پرتویی نو بر سیر مطالعات در زمینه یاری و یارسان بیفکنند و افق تازه‌ای را پیش روی پژوهشگران بگشایند.

هرچند نام، متن و سیاق این اثر نشان‌دهنده شیوه نگارش پژوهش محور و نقادانه آن است، بیان این نکته تکراری در دیباچه خالی از لطف نیست که اساس تمام بررسی‌های من بر پایه متون کلام اصیلی است که در فصل دوم معرفی کرده‌ام و، از آنجاکه در بخش‌هایی از کتاب با بررسی عناصری ایمانی و اعتقادی بر پایه این متون کلامی روبه‌رو خواهیم شد که ممکن است برای بخشی از جامعه یارسان که با متون مورد نظر ما آشنایی چندانی ندارند به گونه‌ای ناهمسو با متن اصیل از نظر ما تعریف شده باشد، پیشاپیش به عرض می‌رسانم که بنده، در جایگاه باورمند به یارسان، عمیقاً به باورها و سنت‌های همه بخش‌های جامعه یارسان عشق می‌ورزم و احترام بسیاری برای آنها قائل‌ام. از این رو، اگر در بخش‌هایی زاویه این

۱. ایوانف، و. ا. (۱۴۰۰). *اهل حق کردستان*، ترجمه سیدکسری حیدری، تهران: نشر حکمت کلمه.

عناصر از متنی که ما اصیل تلقی کرده‌ایم نمایانده شده است، سراسر حسن نیت و کوشش برای ارائه فهمی صحیح از متون و نمایاندن اشتباه‌ها و برداشت‌های واژگونه تاریخی و ادبی‌اند.

چه چیزی زیباتر از اینکه قدردان زحمات و، به معنای واقعی کلمه، لطف استادان، دوستان و عزیزانی باشم که در طول نگارش این اثر به شیوه‌های گوناگون استاد، یار و همراه بودند. نخست اینکه در این سال‌ها همیشه از حمایت معنوی جناب آقای سیدجلال‌الدین حیدری بهره‌مند بوده‌ام. در حوزه‌ی آشنایی با متون کلام، استاد اخلاق و کلام‌دان نژاده، اسکندر دانیالی‌گوران از سال ۱۳۸۸ تا امروز، در ده‌ها جلسه، چهارچوب ذهنی بنده را با توجه به دفاتر کلام شکل دادند و توانایی روبه‌رو شدن صحیح و تحلیل این متون را تا حدی به من آموختند. همین‌طور، پیر باستان‌شناسی و کردپژوه برجسته، دکتر مسعود گلزاری، که از بدو ورود به تهران در ۱۳۹۵ برایم پدری مهربان بودند و خانه و کتابخانه‌شان مأمّن گرمی برای من بود و از دریای دانش خود و همسر گرانقدرشان، دکتر مهرداد و وزیرپور کشمیری، بهره‌ها بردم. همچنین، باید مراتب قدردانی و سپاس خود را از استادان گرانمایه‌ام، که بی‌هیچ چشم‌داشتی پیوسته زمانشان را در اختیارم قرار دادند، اظهار دارم: دکتر ناصر گذشته که گاه‌وبی‌گاه با گشاده‌رویی در دسترس، یار و همراه بود و دکتر مجتبی زروانی که با دانش گسترده و فصاحت کلام مسحورکننده‌اش همیشه مرا به جلو فراخواند. همین‌طور، از پژوهشگر و نویسنده‌ی توانمند، محسن فاتحی، که با گشاده‌رویی تمام ویراستاری این اثر را بر عهده گرفت و از وجوه گوناگون به متن قوتی چشمگیر بخشید کمال تشکر را دارم. همچنین از خانواده‌ی عزیزم مینا، رهگذر، داریوش، امین و آریای دوست داشتنی که صبوری کردند و بارها پای سخنان و توضیحات پر دامنه‌ی من درباره‌ی مباحث این اثر نشستند بی‌نهایت سپاسگزارم. در پایان، دست عزیزان بسیاری را که زحمت کشیدند و کل این اثر را از نظر گذراندند و موجب بهبود آن شدند به‌گرمی می‌فشارم و قدردان زحماتشان هستم.

سیدکسری حیدری

خرداد ۱۳۹۸



# ۱

## کلیات

### درآمد سخن

اگر بخواهیم منابعی را که تاکنون دربارهٔ یاری و یارسان منتشر شده یا در آنها در این باره سخنی به میان آمده است بررسی کنیم، با شماری از نوشته‌های گوناگون مواجه خواهیم شد که در مقام سنجش آنها با منابع اصلی یاری با تفاوت‌های چشمگیری روبه‌رو می‌شویم.

به دلیل اینکه منابع مورد بحث ما مبتنی بر دو شیوهٔ پژوهش یعنی بررسی مکتوبات آیینی و بررسی میدانی بوده‌اند، به نظر می‌رسد بهترین راهی که می‌تواند به ما در مطالعه‌ای بنیادین دربارهٔ این آیین کمک کند و راهی پیش‌روی ما بگشاید تکیه بر بررسی‌های میدانی همراه با مطالعهٔ متون آیینی معتبر یعنی «کلام» اصیل یارسان است. پژوهشی از این دست نیازمند دسترسی به نسخه‌های خطی معتبر و همچنین آشنایی با زبان کردی گورانی است که متأسفانه بیشترین پژوهشگرانی که تاکنون در این زمینه قلم زده‌اند کمتر از این توانایی‌ها برخوردار بوده‌اند و اندک افرادی هم که اخیراً به این متون دسترسی پیدا کرده‌اند با چند دهه‌زار بیت کلام<sup>۱</sup> روبه‌رو شده‌اند و، به دلیل گستردگی کار، متأسفانه کوشش لازم را نکرده و پژوهش را نابسنده و سترون رها کرده و تنها به پرسش و پاسخ‌های محلی در قالب مصاحبه بسنده کرده‌اند.

۱. سروده‌های مقدس یاری که به صورت اشعار هجایی و معمولاً به زبان کردی گورانی‌اند.

دشواری‌های پیش‌گفته ما را بر آن می‌دارد که جایگاه پژوهش‌ها و کتاب‌های نوشته‌شده در این زمینه را به‌خوبی مشخص و ترازبندی کنیم و هریک از این منابع را در ترازوی اعتبار به بوتهٔ سنجش بسپاریم؛ چراکه به‌دلیل گوناگونی و تعدد پژوهش‌های موجود و استوار بودن پایه‌های آنها بر بنیانی غیر از منابع اصیل یاری، یعنی کلام‌ها، سمت‌وسوی پژوهش در این زمینه به بیراهه رفته و آن را به کلافی سردرگم، حتی برای پژوهشگران خیره، تبدیل کرده است.

بدین‌قرار، به نظر می‌رسد که در گام اول باید مجموعهٔ پژوهش‌ها را دسته‌بندی و آنها را به گونه‌های مختلف تقسیم‌بندی کنیم تا سنخ و ارزش تحقیقاتی آنها مشخص شود؛ چراکه بسیاری از آنها فقط گردآورده‌ای از پژوهش‌های پیش از خود و حاصل دست‌به‌دست شدن‌های چندبارهٔ اطلاعات از یک یا چند پژوهش‌مادرند. در این غربال‌گری، به‌آسانی می‌توان شماری از این گردآورده‌ها را کنار گذاشت و، با مشخص کردن پژوهش‌های مادر و همچنین تقسیم‌بندی آن پژوهش‌ها به زیرشاخه‌های دیگر، آنان را از لحاظ ارزش علمی مورد مطالعهٔ دقیق و موشکافانه قرار داد. سپس، در صورت وجود توان علمی و در دسترس داشتن منابع اصلی و رسمی یاری که موردتأیید مراکز اصلی یارسان باشند، پژوهش‌های واقعی و مادر را نیز در قیاس با آن متون سنجید و آورده‌های کلامی آنها را راستی‌آزمایی کرد و همچنین استنباط‌ها و برداشت‌های آن پژوهندگان را از لحاظ همخوانی با منابع آیینی و علمی آزمود.

کوشیده‌ایم تا مجموعهٔ پژوهش‌ها را در دو حوزهٔ آثار پژوهشی پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی بخش‌بندی کنیم و سپس، با تقسیم‌بندی این آثار به زیرشاخه‌های دقیق‌تر همچون تحقیقات سندمحور و تحقیقات مبتنی بر مصاحبهٔ میدانی یا مطالعات کتابخانه‌ای، این آورده‌ها را فهم‌پذیرتر کنیم تا به‌راحتی بتوانیم آنها را با منابع اصلی این آیین مقایسه کنیم.

به‌طورکلی، آثار نگاشته‌شده دربارهٔ یارسان را به‌صورت موضوعی به‌شکل زیر می‌توان دسته‌بندی کرد:<sup>۱</sup>

۱. گونه‌ای کار کتاب‌شناسی براساس دسته‌بندی‌های موردنظر را در پیوست کتاب انجام داده‌ایم و بالغ بر دویست عنوان کتاب و مقاله منتشرشده و منتشرنشده را گزارش کرده‌ایم.

## الف) آثار نویسندگان و پژوهشگران غیرایرانی

۱. پژوهشگران پیشرویی که صرفاً به مصاحبه و بررسی‌های میدانی در حوزه جغرافیای زیستی اهل حق و مطالعات اوضاع اجتماعی جامعه یارسان در زمان پژوهششان بسنده کرده‌اند

در ۱۵۰ سال گذشته، با باز شدن پای خاورشناسان اروپایی به خاورمیانه، نخستین نوشته‌ها درباره یارسان در آثار این پژوهشگران نمود پیدا کرد و در شکل کتاب یا مقاله مستقل یا بعضاً فصل‌هایی از سفرنامه‌ها یا تاریخ ایران یا کردستان سر بر آورد. این نویسندگان فقط داده‌هایی میدانی گردآوری کرده بودند و کاستی کار آنان به دلیل این است که هرگز نسخه‌های «کلام» در دسترس آنان نبوده‌یا، اگر بوده، از آنها در نوشته‌های خود بهره‌ای نبرده‌اند. دیگر اینکه، این گروه از پژوهندگان اغلب در جایگاه مقامات نظامی، دیپلمات یا سیاح در ایران حاضر بوده‌اند و، اگر نگاهشده‌ای در موضوع یارسان دارند، صرفاً با رویکرد سیاسی، اجتماعی و تاریخی به آن پرداخته‌اند و تنها هدفشان سفرنامه یا گزارش نویسی بوده‌یا، در بهترین حالت، مانند ژوزف آرتور دوگوبینوا، با نگاهی جامعه‌شناسانه به جامعه یارسان نگاه کرده‌اند. البته، به این معنا نیست که ما این آثار را بی ارزش قلمداد کرده‌ایم یا از آنها سرسری گذشته‌ایم، بلکه به‌منزله نگاه دیگران و گاهی متخصصان به این آیین، که نقاط تاریک بسیاری را برای ما روشن کرده‌اند، امهات آنها در جای خود موشکافی و به‌دقت بررسی شده است. اما سخن این است که این مجموعه آثار، در زمینه دین‌شناسی و الاهیات یارسان، حق مطلب را ادا نکرده‌اند و نمی‌توانند به‌منزله منابعی درخورد توجه پژوهشگر دین‌شناس قرار گیرند.

۲. پژوهشگرانی که صرفاً به داده‌های کتابخانه‌ای و استفاده از متون و اسناد

ارائه‌شده دیگر پژوهشگران بسنده کرده‌اند

مشخصه بارز این پژوهشگران تخصص در مباحث علوم اجتماعی و دین‌شناسی است. از این‌رو، آثار آنها، در صورتی که بر منابع راستین و ارزشمندی استوار باشد، سودمند، تخصصی و گره‌گشا خواهد بود.

۳. پژوهشگرانی که افزون بر مطالعات کتابخانه‌ای و همچنین استفاده از متون و اسناد ارائه‌شده دیگر پژوهشگران به مطالعات میدانی نیز دست زده‌اند در این زمینه پژوهش‌های مارتین وان بروین‌سن<sup>۱</sup> متأخرترند و به‌صورت تخصصی‌تری به اهل حق پرداخته‌اند. این صاحب‌نظران، به‌رغم پژوهش‌های میدانی‌شان، از منابعی بهره برده‌اند که همان منابع نام‌برده به‌فارسی ترجمه‌شده و ارائه‌شده به زبان‌های انگلیسی، روسی، فرانسه و آلمانی‌اند (مانند برگردان شاهنامه حقیقت و سرانجام مینورسکی) و داده‌های برآمده از گزارش‌ها و برداشت‌های میدانی با داده‌هایی که از منابع موردارجاع به دست می‌آیند همخوان نیستند. به‌عبارت‌دیگر، در نویسه‌ها و مصاحبه‌ها، واقعیت‌های یاری را از منظر تخصص در مباحث دین‌شناسی برداشت کرده و نوشته‌اند، اما در بخش ارجاعات آثارشان یا به‌ناچار به منابع غیراصیل، که تنها منابع در دسترس بوده‌اند، ارجاع داده‌اند - مانند ارجاع‌های بروین‌سن به آثار جیحون‌آبادی در «ستایش شیطان در میان اهل حق ناحیه گوران»<sup>۲</sup> - یا در بسیاری از موارد دچار به‌هم‌ریختگی و نتیجه‌گیری‌های نابجا شده‌اند. خود این پژوهشگران نیز عموماً معترف‌اند که مباحث و حقایق تاریخی، آیینی، الاهباتی و مانند اینها با داده‌های منابع در دسترس نمی‌توانند همسو باشند (ایوانف، ۱۴۰۰: ۵۹) و گونه‌ای ناهمگونی در تمام پژوهش‌هایشان به چشم می‌خورد. البته، در مواردی هم آن پژوهشگر قدرت یا ارادهٔ چنین برداشتی از اثر خود را نداشته و موضوعات را سرسری و شتاب‌زده بسته و رها کرده است.

۴. پژوهشگرانی که، افزون بر بهره‌گیری از همهٔ موارد پیش‌گفته، دست به ارائهٔ متون و اسناد آیینی اهل حق زده و کوشیده‌اند، با انتشار و منبع قرار دادن آنها، یاری را بررسی کنند

ایوانف و مینورسکی در زمرهٔ این پژوهشگران قرار می‌گیرند. آنها به تفسیری ناقص از بخشی از دیوان‌گوره<sup>۳</sup> (متعلق به یکی از خاندان‌های یارسان، که در میانهٔ آنها معدود ابیاتی از متون کلام گورانی و ترکی تنها به‌شکل شاهد استفاده شده بود)

1. Martin van Bruinessen

2. Veneration of Satan among the Ahl-e Haqq of the Gūrān Region

3. *Divāna gowra*



دست یافتند و از این رهگذر در آثارشان به صورت تخصصی با رویکردهای دین‌شناسانه به اهل حق پرداختند و پژوهش‌های عمیقی را منتشر کردند.

ایوانف اثرش را ذیل عنوان *اهل حق کردستان*<sup>۱</sup> در لایدن<sup>۲</sup> و مینورسکی با عنوان *موادی برای مطالعه فرقه علی‌اللهی*<sup>۳</sup> در مسکو به چاپ رساند. اثر ایوانف در واقع شرح و برداشت‌هایی بود از متنی به نام *تذکره علی مربوط به ۱۲۹۱* ق از نویسنده‌ای نامشخص که در میان اهل حق ساکن ورامین یافت شده بود. این متن در واقع شرح و تفسیری به زبان فارسی بر *دیوان‌گوره* (از متون دینی اصلی یاری) به روایت یکی از دوده‌های اهل حق است. اما مسئله اینجا است که اصل منبع، یعنی *دیوان‌گوره*، تا به مناطق یارسان‌نشین دور از موطن همچون تهران، ورامین و شیراز برسد، دست‌به‌دست شده و، طی چند صد سال نقل سینه‌به‌سینه، صورتی متفاوت یافته است. از این گذشته، گویی نویسنده *تذکره* نیز از خوانش متن گورانی ناتوان بوده است، حتی کسانی هم که نسخه‌هایی به زبان‌های گورانی و فارسی را (که نسخه فارسی در مقاله «پاره علی‌اللهی» چاپ شده) در شیراز به ایوانف داده‌اند از خواندن اشعار گورانی آن ناتوان بوده‌اند (ایوانف، ۱۴۰۰: ۵۸-۵۹). متن مینورسکی نیز خالی از خلل نیست. این متن همچون *تذکره* است و پاره‌هایی از *دیوان‌گوره* به‌همراه ترجمه‌ای از بخش‌هایی از آن و نیز مجموعه‌ای از اشعار ترکی دارد.

هر دو پژوهشگر، با توجه به متون نام‌برده به‌منزله سند و بهره‌گیری از نقاط قوت سه اثر پیش‌گفته، به طرح بحث و نظر درباره اهل حق پرداخته‌اند. می‌توان گفت اسناد ارائه‌شده حاوی داده‌های ناقص و گاهی ضدونقیض و تفسیرهای سلیقه‌ای بوده‌اند که در نهایت در استنباط‌های دو پژوهشگر از مبانی نظری و مناسک یاری تأثیر بسزایی داشته‌اند و گاه میان داده‌های آنها با دیده‌ها و شواهد و قرائن واقعی ناهمخوانی‌های بنیادی دیده می‌شود. با وجود این، به دلیل اینکه نویسندگان شهرت و اعتبار بالایی داشتند و آثار آنها نخستین آثار نشر یافته‌ای بوده که ادعا داشته‌اند بخشی از متون درجه اول و اصیل دین یاری را ارائه داده‌اند و، افزون بر این، متون رسمی یاری تا سال‌های نه‌چندان دور در اختیار

1. *The Truth Worshippers of Kurdistan*

2. Leiden

3. *Materiali dl'a izučeniya persiskoy sekti L'udi istini ili "Ali-Ilahi"*

پژوهشگران قرار نگرفته بودند، بیشترین پژوهشگران برای مطالعه این آیین به این آثار مراجعه کرده‌اند. دیگر دلیل مهم اقبال خود منتشرکنندگان و دیگران به این اسناد و نسخه‌ها، فارسی بودن بخش عظیم آنها است؛ چراکه بخش‌های کوچکی از این دو اثر را که به زبان گورانی و ترکی‌اند اغلب رونویس‌کنندگان یارسانی فارسی‌زبان یا ترک‌زبان، بدون اینکه کاملاً آنها را فهمیده باشند، نقاشی کرده و آنها را فقط در لابه‌لای تفاسیر فارسی به صورت تزئینی به کار برده‌اند. اشعار کلام گورانی به زبان فارسی در این آثار به خواننده‌ای که گورانی نبود احساس اصالت در خوانش متن می‌داد و هم‌زمان خوانش و درک این کلام را برای صاحب و مخاطب اثر ساده و دلپذیر می‌کرد.

روندی که در این نسخه‌برداری‌ها و تفسیرها از متون اصیل در قرون سیزده و چهارده خورشیدی قابل پیگیری است نشان می‌دهد که یارسانیانی که از مرکز دور افتاده بودند ارتباط اندام‌وار خود را با هسته اصلی آیینی از دست داده بودند و این امر گاه به این پدیده منجر می‌شد که گویی آن حوزه‌ها برای خود سازوکاری مستقل پیشه کرده‌اند.

۵. پژوهش‌هایی که موضوع اهل حق بحث اصلی آنها نبوده، اما با گزاره‌های کوتاهی به بخش‌هایی از آن یا تعریف کلی آن پرداخته‌اند در این آثار، معمولاً در یک یا چند فصل، به وجوهی از مباحث مربوط به اهل حق پرداخته شده است. برای مثال، اوضاع اجتماعی، سیاسی، تاریخی یا آیینی آن با ادیان دیگر تطبیق داده شده یا، در مجموعه بررسی‌هایی که عناصر بسیاری دخالت داشته‌اند، یاری یا جامعه یارسان نیز به‌مانند یکی از عناصر بررسی شده است.

## ب) آثار نویسندگان و پژوهشگران ایرانی

### ۱. مجموعه آثار نعمت‌الله جیحون‌آبادی

بخش دوم منابع نگاشته‌شده درباره یاری شامل نوشته‌های اولیه پیروان این آیین یا پژوهشگران شرقی به زبان فارسی است که عمر این آثار به کمی بیش از صد سال می‌رسد. نخستین نوشته اثر حاج نعمت‌الله جیحون‌آبادی (۱۲۵۰-۱۲۹۸ ش) با نام